

PÁLFFY GÉZA

KATONAI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS A KIRÁLYI MAGYARORSZÁGON A XVI-XVII. SZÁZADBAN¹

Az oszmán hódítással szemben kialakuló magyar végvárrendszer vitélő rendjének igazságszolgáltatására a magyar történettudomány mindezidáig szerény figyelmet fordított. *Takáts Sándor* rövid tanulmánya és *Varga J. János*nak a dunántúli nagybirtokra és végházakra vonatkozó kutatásai kivételével a magyarországi végvárrendszerről írott monográfiák is mellőzték a téma részletes tárgyalását.² Katonai igazságszolgáltatásunk e korszakbeli története azonban – mint az alábbiakban látni fogjuk – külön fejezetet foglal el nemcsak a magyar, de az európai hadi bírások történetében is. Emellett a törökellenes erősségekben szolgálatot teljesítő katonaság vitélő törvényszékének megismerése hozzájárulhat a végvári rendszer kialakulásának számos kérdéséhez, továbbá új adalékokkal szolgálhat a végvári társadalom és a XVI-XVII. századi magyar jogszolgáltatás kutatásához. A következőkben ezért – egy készülő nagyobb terjedelmű összefoglalás vázának megrajzolásával – kívánok *rövid áttekintést* nyújtani a végvári katonaság hadi bíráskozásának történetéről.

A Mohács előtti magyar katonai igazságszolgáltatás megfelelt az európai hadi bírások korai fejlődésének.³ Ezen korszakban – eddigi ismereteink szerint

1 Az ELTE Történelem Segéttudományai Tanszék és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör szervezésében tartott tudományos ülésen 1993. november 2-án elhangzott előadás.

2 *Takáts Sándor*: A régi magyar hadbírótság. In: *Takáts Sándor: A magyar mult tarlójáról*. Bp., é.n. 137-163.; *Varga J. János*: Katonai bírások a 16-17. századi dunántúli nagybirtokon és végvárakban. (Seregszék, hadiszék, úriszék) In: *Különlenyomat a Századok 1977. évi 3. számából*. Bp., 1977. 439-462.

3 A német katonai igazságszolgáltatás fejlődéséről átfogó képet nyújt *Bonin, Burkhard von*: Grundzüge der Rechtsverfassung in den deutschen Heeren zu Beginn der Neuzeit. Weimar, 1904.; illetve *Sauber, Erich*: Germanisches und Antikes im deutschen Soldatenrecht. In: *Zeitschrift für Wehrrecht* V. (1940/41) 125-153. A legújabb, de igen szerény áttekintés *Schwind, Hans-Dieter*: Kurze Geschichte der deutschen Kriegsgerichte. München, 1966. Mindeddig

ugyanis – külön hadbírák létezéséről nincsenek adatok. A földesurak természetesen maguk ítélték meg katonáik felett vagy átruházták ezt a feladatot kapitányaikra. A déli végvárrendszer királyi katonasága pedig az egyes végvárok kapitányainak joghatósága alá tartozott. A törvénykezés – az európai gyakorlatnak megfelelően – minden bizonnyal magasabb rangú tisztek és megyebeli jogtudó személyek bevonásával esküdszéki formában történhetett. Külön bírakkal csak egyes kiváltságolt katonáskodó csoportok (például a délvidéki naszádosok⁴) rendelkeztek. Önálló hadijog ez időben még Európában sem alakult ki, habár a XV. század folyamán már megszülettek az első tábori és hadi rendtartások, katonai szabályzatok. Elképzelhető, hogy Mátyás fekete seregének is létezett valamiféle rendtartása, ez azonban – Mohács előtti okleveleink nagy részéhez hasonlóan – valószínűleg a történelem viharáiban pusztult el.⁵

A XV-XVI. század fordulóján a német területek katonai igazságszolgáltatása jelentős fejlődésnek indult, s ez a magyarországi viszonyokra is hatást gyakorolt. Ekkor jelentek meg **az első hadbírák, az úgynevezett soltszések**, s a század közepére a német gyalogezredek mellett már több, kimondottan bíraskodási feladatokkal megbízott katona (a soltsész, a profosz, a bírósági esküdtek, szolgák és az írnek) külön **katonai igazságszolgáltatási szervezetet** alkotott. A lovascsapatok esetében azonban még hosszabb ideig a korábbi századok gyakorlata maradt fenn.⁶ Az

pusztán a Landsknecht-katonaság jogszolgáltatásáról született modern, elsősorban jogtörténeti összefoglalás. *Möller, Hans-Michael*: Das Regiment der Landsknechte. Untersuchungen zu Verfassung, Recht und Selbstverständnis in deutschen Söldnerheeren des 16. Jahrhunderts. Wiesbaden, 1976. (Frankfurter historische Abhandlungen 12.) A francia hadi bíraskodásra Dictionnaire d'art et d'histoire militaires. Publié sous la direction de *André Corvisier*. Paris, 1988. 493-499.

- 4 A nekik adott 1525.évi kiváltságlevelet közölte *Szentkláray Jenő*: A dunai hajóhadak története. Bp., 1885. 369-372.: 1.sz. irat.
- 5 *Rázsó Gyula*: Mátyás zsoldosseregének hadművészetéről. In: *Mátyás király 1458-1490. Szerk.: Barta Gábor*. Bp., 1990. 93.
- 6 *Kurzmann, Gerhard*: Kaiser Maximilian I. und das Kriegswesen der österreichischen Länder und des Reiches. Wien, 1985. 80-83. (Militärgeschichtliche* Dissertationen österreichischer Universitäten 5.); valamint lásd a 2. jegyzetben idézett műveket.

ítélkezés alapjául különféle **rendtartások** (úgynevezett Artikelbriefek) szolgáltak, míg nem az 1570. évi birodalmi gyűlésen – mindenekelőtt Lazarus von Schwendi munkájának köszönhetően – **az egész birodalom** német katonasága (külön a lovaság és külön a gyalogság) **egységes szabályzatot** kapott.⁷

A törökellenes magyar hadszíntéren a XVI. század harmincas éveitől egyre gyakrabban megjelenő birodalmi csapatok katonai igazságszolgáltatása természetesen hatással volt a **magyar fejlődésre**. Ennek alakulása azonban az európai gyakorlatnak csak bizonyos vonatkozásokban felelt meg, s **számos tekintetben egészen speciálisan alakult**. A század hatvanas éveire a magyar végvárrendszer már többé-kevésbé szilárd szervezeti kereteket öltött, és kialakulóban volt egy viszonylag állandónak tekinthető királyi végvárakban katonáskodó réteg. Míg a rövid ideig tartó hadjáratok esetében a katonai kihágások feletti ítélkezés ad hoc **mezei, illetve tábori hadbírák** segítségével megoldható volt, ez egyre nehezebben vált elképzelhetővé az állandó szolgálatban lévő végváriak esetében. A magyar katonaság ugyanis állandó összeütközésbe került a várainkban szolgálatot teljesítő idegen katonasággal, de még gyakrabban a polgári lakossággal, a vármegyei szervekkel. A sokasodó jogi ügyletek számát az egymás közti összerenzenések még tovább növelték. Így a kisebb és közepes végvárak kivételével, ahol a várkapitány tisztjeivel és megyei vagy városi jogtudó személyek bevonásával – a korábbi gyakorlatnak megfelelően – képes volt a törvénykezési feladatok ellátására, a nagyobb helyőrséggel bíró véghelyeken mindenképpen szükség volt jogtudó, katonaviselt személyek hadi bírakként való alkalmazására, akik székeiken szükség esetén a kisebb végvárak komolyabb ügyeit is napirendre tűzhették.

7 Az Artikelbriefekre Beck, Wilhelm: Die ältesten Artikelsbriefe für das deutsche Fußvolk. Ihre Vorläufer und Quellen und die Entwicklung bis zum Jahre 1519. München, 1908.; Erben, Wilhelm: Ursprung und Entwicklung der deutschen Kriegsartikel. In: *Mitteilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung* VI. Ergänzungsband. (1901) 473-529.; uő.: Kriegsartikel und Reglements als Quellen zur Geschichte der k. u. k. Armee. In: *Mitteilungen des kaiserlichen und königlichen Heeresmuseums im Artillerie-Arsenal in Wien* I. (1902) 1-200. Schwendire és a birodalmi szabályzat megalkotására a jelentős szakirodalomból lásd König, Johann: Lazarus von Schwendi Röm. Kaiserl. Majestät Rat und Feldoberst 1522-1583. Beitrag zur Geschichte der Gegenreformation. Schwendi, 1934. 74-95.

Ezeket a problémákat a királyi Magyarországon szolgálatot teljesítő császári kapitányok és kerületi generálisok is felismerték, akik számára az európai gyakorlat már teljesen bevettnek számított. A hazánkban kialakult jogi viszonyokban azonban nem rendelkeztek kellő jártassággal, így a magyar katonaság szinte mindennapos jogi ügyeinek irányítására – a birodalmi csapatoknál kialakult rendszerhez hasonlóan – **a magyar vitézlő nép számára is hadi bírák kinevezésére tettek javaslatokat.** Az új bírósági szervezet felállítása és meghonosodása természetesen számos jelentős hagyományokkal bíró intézmény (vármegyei, városi és helytartósági bíróság) hatáskörét sértette. Ennek ellenére a végvárakban szolgáló magyar királyi katonaság vitás ügyeinek intézésére sorra alakultak a XVI. század második felében **a kerületi főkapitányok mellett működő hadi bíróságok,** melyek vezetői egy-egy nagyobb végvárban tartva székhelyüket az ottani úgynevezett seregszéki feladatokat is ellátták.⁸ Az 1560-as években létrejött **felső-magyarországi hadiszék** kialakulását – mely a már említett *Lazarus von Schwendi* főkapitánynak köszönhette megszületését – a század végén **a bányavidéki és a győri főkapitány-sági hadi bíróságok,** illetve a **nagyobb végházakbeli seregszék**ek megszervezése követte.⁹ A XVII. század elejére a magyar katonai igazságszolgáltatás intézményrendszere szilárd szervezetté vált. A kisebb királyi végvárakban továbbra is a kapitányok, illetve helyetteseik bíraskodtak tisztjeik és jogtudó személyek bevonásá-

8 A győri seregbíró a Bécszet védő főkapitányság, az érsekújvári pedig a bányavidéki generálatus hadbírói teendőit látta el. Terminológiai szempontból érdekes, hogy ezek még hadbírói feladatok végzésekor is a seregbíró elnevezést használták, ellentétben a Kassán székelő felső-magyarországi hadbíróval, akit viszont sohasem hívtak a sereg bírójának. A mai Dunántúl nyugati részén kialakult kanizsai, majd Kanizsával szembeni főkapitányságban – eddigi adataink szerint – állandó kerületi hadi bíraskodással megbízott személy nem volt. A XVII. században gyakran azonban a vicegenerális egerszegi székhelyén szolgáló seregbíró látta el ezt a feladatot.

9 A felső-magyarországi hadiszék („*iudicium militare in Zepusio*”) megszületésére lásd Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. Szerk.: *Fraknói Vilmos*. V.köt. 1564-1572. Bp., 1877. 176. és 216-217. (Monumenta Hungariae Historica. III. Magyar országgyűlési emlékek. V.) (a továbbiakban MOE. V.köt.) A bányavidékire Österreichisches Staatsarchiv, Wien. Kriegsarchiv. (a továbbiakban KA.) Hofkriegsratprotokolle. Bd.185. Reg. fol.97. A győrire uo. fol.131-133. és Bd.184. Exp. fol.142.; illetve Niederösterreichisches Landesarchiv, Wien. Ständische Akten. A.VII.21. fol.1-25.

val; a jelentősebb erődítményekben azonban külön seregbírák (*judex bellicus*¹⁰) szolgáltattak igazságot kapitányaik seregszékein. Mindkét helyről a kerületi generálisok hadiszékeire nyílt lehetőség a **fellebbezésre**, ahol a főkapitánysági hadbírák állandó és ad hoc esküdtársaikkal hoztak ítéletet. Mezei hadjáratok idején külön **tábori bírák** szolgáltattak igazságot¹¹, a vármegyei csapatok felett azonban továbbra is kapitányaik vagy a hadi események lezajlása után esetleg a **megyei törvényszékek** ítélkeztek.¹² A szerteágazó katonai igazságszolgáltatási intézményrendszert a **komáromi magyar naszádósok**nak még a Mohács előtti időszakból örökölt, s az új szervezetbe beépülő külön **seregszéke** színesítette.¹³ A földesúri katonaság pereit azonban változatlanul az **úriszékeken** tárgyalták;¹⁴ a várfeladók felett pedig – az európai gyakorlattól eltérően – nem külön delegált katonai bíróságok, hanem a korábbi szerepét egyre inkább elvesztő kormány szerv, a **helytartóság bírósága** mondta ki a végső ítéletet.¹⁵ Külön érdekességként tarthatjuk számon,

-
- 10 A 'judex bellicus' latin kifejezés alatt egyaránt érthető sereg- és hadbíró is. Mindig a funkció határozza meg, hogy miként kell a formulát értelmeznünk. A korabeli magyar nyelv ugyanis két elnevezést teremtett, míg a latin pusztán ezt az egyet alkalmazta mindkét tisztség kifejezésére.
- 11 A Batthyányaknak a XVII. század második felében kiadott tábori edictuma például a következő módon rendelkezett a tábori hadbíró kinevezéséről: „*Hadi Fo Bironak választottuk Tekénetes Nemzetes Nátl Leopold Uramat, a ki a bűnösöket Fogja itéllyi többekkel együtt.*” Magyar Országos Levéltár. (a továbbiakban MOL.) P.1313. A herceg Batthyány család levéltára. Batthyány család törzslévéltára. (a továbbiakban P.1313.) 252.cs. fol.518.
- 12 Serényi Mihálynak a felső-magyarországi rendek adóiból felfogadott lovas katonaság kapitányának 1598-ban kelt utasítása felhatalmazta a kapitányt, „*vt milites in rapinis vel alijs excessibus depraehensos vel alioquin noxios in exemplum aliorum jure puniat.*” MOLE.136. Magyar Kamara Archívuma. Diversae instructiones. No.173. 1598.szept.25. Kassa.
- 13 II. Lajos 1525. évi privilégiumlevelét I.Ferdinánd 1554-ben már a komáromi naszádósok számára újította meg. [Jllésy János]: A komáromi naszádósok kiváltságlevele. In: *Hadtörténelmi Közlemények* VIII. (1895) 395-399. Vö. még *Takáts Sándor*: A magyar gyalogság megalakulása. Bp., 1908. 199-200.
- 14 Úriszék. XVI-XVII. századi perszövegek. Szerk.: *Varga Endre*. Bp., 1958. 960-962.: 553-554.sz. irat. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 5.)
- 15 Példaként az 1594-ben Tatát, Veszprémet, Szentmártont stb. feladó magyar végváriak említettek, akik felett a helytartói bíróság az 1595. évi diétán ítélkezett. *Kubinyi Miklós, ifj.*: Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szent-Mihályi Czobor Erzsébethez. I.köt.

hogyan egyes földesúri praesidiális mezővárosokban (például Körmenten, Keszthelyen vagy Sümegen stb.) a korábbi polgári bíróságok – elsősorban földesúri hajdúprivilegiumoknak köszönhetően – a királyi végvárok vitézlő törvényszékeihez hasonló ítélkező fórumokká váltak. Annak ellenére, hogy ezek is seregbírák által vezetett seregszékek voltak, a fellebbezett perek természetesen nem a kerületi főkapitány hadiszékére, hanem a birtokos földesúr úriszékére kerültek.¹⁶

Míg a birodalmi csapatok igazságszolgáltatásának fejlődésétől eltérően a gyalogos és lovas csapatok katonái feletti ítélkezést Magyarországon ugyanazok a szervek látták el, addig a hadi jogszabályok alakulása – ha mintegy fél évszázados késéssel is, de – követte az európai normákat. Az ország felső részeiben ugyanis az ott létrejött hadiszék megalakulásával egyidőben – tehát az 1560-as évek második felében – egy olyan „**hadi törvénykönyvet**” alkottak (a birodalmi hadiszabályzat létrehozásában is fontos szerepet játszó *Schwendi generális* irányításával), mely külön artikulusokba foglalta a lovas hajdúk és gyalogos drabantok kötelességeit.¹⁷ Ezt a szabályzatot később – az 1577. évi bécsi nagy haditanácskozás javaslatára – horvát nyelvre lefordítva a déli főkapitányi kerületekben is bevezették, s többször alkalmazták a XVII. századi Európában szolgálatot teljesítő magyar lovas és gyalogos csapatoknál.¹⁸ Ezen rendtartást tehát a bécsi katonai vezetés a XVI-XVII.

Történeti bevezetéssel. 1590-1600. Bp., 1876. 134-135.: CXLV.sz. irat. és 167-168.: CLXXIX.sz. irat.; továbbá KA. Alte Feldakten. 1595/3/3., ad 3.a. és ad 3.b.

- 16 Körmentre lásd *Zimányi Vera*: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. In: *Századok* 94./1-3. (1960) 289. és 294-296.: 1.sz. irat. 6-7.pont.; *Varga J.* im. 440-441. és MOL.P.1314. A herceg Baththyány család levéltára. Missiles. No.24030.; Keszthelyre MOL.P.235. Festetics család keszthelyi levéltára. Gersei Pethő család. Comitatus Zaladiensis. No.424., 446., 474., 497.a. stb.; Sümegre Veszprémi Püspöki Levéltár. Miscellanea. No.107.
- 17 MOE. V.köt. 176. és 216-217.; MOL.P.108. Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep.77. Fasc.N. fol.51-55.; KA. Alte Feldakten. 1577/13/2. fol.21-25.; Hadtörténelmi Intézet Levéltára. Törökkori Gyűjtemény. 1588/41.
- 18 *Geőcze István*: Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. In: *Hadtörténelmi Közlemények* VII. (1894) 660-661. és Die russische Gesandtschaft am Regensburger Reichstag 1576. Mit Beiträgen von *Ekkehard Völkl* und *Kurt Wessely*. Regensburg, 1976. 41. (Schriftenreihe des Regensburger Osteuropainstituts 3.); KA. Alte Feldakten. 1578/13/2. 76.p. Vö. *Lopašić, Radoslav*: Spomenici hrvatske krajine. Knjiga I. Od godine 1479 do 1610. Zagreb, 1884. 65-71.

század folyamán a magyar katonaság olyan „vitélő törvénykönyvének” tekintette, amilyenek az 1570. évi birodalmi szabályzatot tarthatjuk a német katonaság számára.

Az állandó sereg- és hadbírák alkalmazása egy végvári „jogtudó értelmiség” kialakulását segítette elő, hiszen seregdeákjaikkal együtt gyakran ők rendezték az erősség katonaságának írásbeli teendőit is. Mindenütt a helyi sajátosságoknak megfelelően alakult, hogy milyen jogi képzettségű személyek töltötték be a különféle bírói tiszteket, illetve segédkeztek meghívott esküdtekként a sereg- és hadiszékek ítéllethozatalában. Az 1691. évi egerszegi hadiszéken például ott találjuk Zala vármegye alispánja mellett a megye néhány szolgabíróját, valamint esküdtjét is. Az 1670-es években Esterházy Pál bányavidéki főkapitány hadiszékét Vály János, az esztergomi érseki szentszék és Pozsony vármegye jegyzője vezeti; míg ugyanekkor Felső-Magyarországon Fodor János kassai főbíró elnököl a főkapitányi ítélőszék tárgyalásain.¹⁹ Meghívott esküdtekkel ítélkeznek az önálló seregbíróval nem rendelkező végvárok kapitányai és helyettesei is. A pápai vár 1660 áprilisában tartott seregszékén a felperes vicekapitány és a vitélő rend képviselőin kívül szintén helyet foglaltak meghívott, jogban jártas személyek, úgymint Veszprém vármegye két szolgabírája és esküdtje, valamint Pápa város fő- és két vásárbírája. A bíróság végül a már visszaeső paráználkodó pápai katonát, „*mint a fele niluan ualo Lopot es gonosz téuőt Orszagnak élő Töruenye szerint*” ítélte kötél általi halálra.²⁰ Ha pedig katonák polgári személyekkel együtt követtek el bűntetteket, akkor a két társadalmi csoport tagjaiból összeülő **vegyes bíróságok** hoztak ítéletet. Győrben

(Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium XV.); A XVII. századi európai alkalmazásra KA. Sonderreihe des Hofkriegsrates. Bestellungen. No.981.

19 1691: MOL.P.1313. 252.cs. fol.522-535.; Vályra MOL.P.125. Esterházy család hercegi ágának levéltára. Esterházy Pál nádor. (a továbbiakban P.125.) No.11371-11372. és Esztergomi Prímási Levéltár. Világi Levéltár. (Archivum Saeculare.) Acta Radicalia. Missiles. Vály János levele Révay Istvánhoz. 1665.jún.2. Nagyszombat.; Fodorra MOL.P.1774. Balassa család levéltára. Rokon és idegen családok. 26.tétel. fol.67-68., 75-79. stb. és Archív Mesta Košíc. Supplementum H. 1668-75. No.9273/13., 19. stb.

20 MOL.P.125. No.11364.

például 1562-ben – tehát még a magyar seregbíró hivatalának megszületése előtt – egy lopás kapcsán, melyben győri polgárok mellett az ott szolgáló naszádosok is bűntársaknak bizonyultak, a várost képviselő főbíró és öt polgártársa a naszádosok tisztjeivel együtt közösen hozott ítéletet.²¹

A seregbírák és hadbírák leggyakrabban különféle **katonák által elkövetett kihágásokban** ítéeltek, melyek közül azonban a lopás, rablás, emberölés, paráználkodás esetében ki kellett kérniük kerületi generálisaik véleményét, akik az uralkodó nevében gyakran maguk is élhettek az elítélt katonának való kegyelemadás lehetőségével.²² A fellebbezett ügyeken kívül azon perek is a főkapitányi hadiszékek előtt zajlottak, melyekben valamely végvár kapitánya indított vizsgálatot végháza katonasága ellen. Ezen gyakorlatnak megfelelően tárgyalta 1660-ban a győri generálátus hadiszéke Esterházy Pál pápai főkapitány és serege vallási torzsalkodásának ügyét.²³

A katonai bíróságok a criminalis causák mellett számos egyéb esetben is igazságot szolgáltatottak. Ítéletet hozhattak az úgynevezett törökösség kérdésében, kisebb lázadások, zendülések ügyében, de olykor még bizonyos birtokvitákban is. 1566-ban például az *első magyarországi kerületi hadbíró, Wékey Ferenc* bizonyos pusztai földek kapcsán hoz ítéletet két királyi fizetésért szolgáló katona perében.²⁴ Külön érdekességként megemlíthető, hogy a **szabolcsi úgynevezett „öreg hajdúváro-**

21 MOL.E.185. Magyar Kamara Archivuma. Archivum familiae Nádasdi. Missiles. Kovács Lőrinc levele Nádasdi Tamáshoz. 1562.jan.16. Győr-Újváros. Vö. *Gecsényi Lajos: Katonák és polgárok a győri végvárban a XVI-XVII. században.* In: *Hadtörténelmi Közlemények XXXI./4.* (1984) 677-680.

22 A XVII. század elejére a várkapitányi utasítások állandó formulájává vált, hogy „*in causis autem criminalibus vt pote furto, homicidijs, adulterijs et id genus maleficijs deprehensos siue milites, siue subditi fuerint de eo supremum Capitaneum, vel Administratorem [ti. a kerületit] monebit et eo praescio secundum demerita eorum puniet...*” MOL.P.71. Csáky család levéltára. Központi levéltár. (a továbbiakban P.71.) Fasc.172. No.1. 1631.szept.23. Bécs. II.Ferdinánd utasítása Csáky István szendrői kapitány részére.

23 MOL.P.125. No.11281.

24 A Báró Orlay s Gróf Serényi család zábláthi levéltárából. 1566-1718. Közli *Thaly Kálmán.* Bp., 1898. 37-38.: 1.sz. irat.

sok” fellebbviteli fóruma – az erdélyi fejedelmek fennhatóságának időszakát leszámítva – a **felső-magyarországi főkapitány hadiszéke volt**. 1668 decemberében például a végvári katonaság elkövetett erőszakoskodásai mellett a kassai „*sedis bellica*” számos dorogi és hadházi hajdú fellebbezett ügyével is foglalkozott.²⁵

A katonai bíróságok hatáskörét országos törvénycikkek nem szabályozták, így mindig az adott erőviszonyok szabták meg, hogy azok mennyire tudták érvényesíteni ítéleteik végrehajtását. Különösen azon végvárak esetében jelentett ez komoly problémát, ahol a vitézlő nép szoros kapcsolatban állt vagy akár egybefonódott a polgári lakossággal vagy magánföldesúri katonasággal. Kassán például a szabad királyi város, Füleken a három vármegye, Pápán a földesúri mezőváros, Zalaszentgróton a magánföldesúri sereg és a polgári lakosság, Győrben pedig a káptalan, a város, a vármegye és a német katonaság különféle szervei mind-mind **hatásköri összeütközések** színtereit jelentették.

A hadbíróságok ítéletei nagyjából megfeleltek a korabeli egyéb törvénykezési fórumokon hozottaknak. A pénzbüntetéstől és a néhány éves saját költségen való szolgálattól egészen a kötél általi halálig terjedhettek. **Az ítéletek végrehajtása** olykor azonban számos egyéb problémába ütközött. Gyakran nem volt alkalmas személy a csigáztatás és egyéb tortúrák, valamint a halálbüntetések végrehajtására. Olykor török rabokra bízta ezen feladatokat vagy városi hóhérokat hívtak segítségül, de igen gyakran az elkövető szökése miatt mindegyik már nem kerülhetett sor.²⁶ A proscibált katona azután csavargóként tengette életét vagy hosszabb idő elteltével egy távolabbi végvárban állt újra királyi szolgálatba. Az állandóan tiltott portyázások végrehajtóit pedig csak „*in exemplum aliorum*” ítélték néha halálra, a csaták ugyanis a magyar végváriak létfenntartásának alapvető részét képezték.

25 Nyakas Miklós: A Hajdúkerület kialakulásának néhány problémája. In: *Különlenyomat a Hajdúsági Múzeum III. évkönyvéből*. Hajdúböszörmény, 1977. 42-43.; MOL.P.71. Fasc.265. (119. cs.) fol.517-557.

26 Egy török fogoly hóhérnak való szerződtésére B. Nyáry Albert: Hóhérszerződés a XVII-dik századból. In: *Századok* 6. (1872) 481-483. A hóhérokra vonatkozó gazdag nyugati szakirodalmából lásd Helfer, Christian: Henker-Studien. In: *Archiv für Kulturgeschichte* 46./2-3. (1964) 334-359. és 47./1. (1965) 96-117.

Ezt a gyakorlatot hűen tükrözi a szécsényi seregszék 1651. évi ítélete, mely a törököket kifosztó szécsényi katonákat pusztán „*bizonyos ideigh való foghságos Temleczezésre sententiázta, nem látván az Török Pártrólis hogy az excursióért senkitis nehogy halállal, de kiseb büntetésselis megh büntetek volna*”.²⁷

A magyar végvárrendszer, mely bizonyos vonatkozásokban maga is külön utat jelent az európai hadtörténelem általános fejlődésében, a katonai igazságszolgáltatás területén is egészen **egyedi intézményeket** és **gyakorlatot** teremtett. A várháborúk elmúltával és a végvári katonaság átalakulásával a hadi- és seregszékek elvesztették korábbi jelentőségüket. A vitélő törvényszék, mely a XVII. századra **a magyar végvári társadalom egyik jelentős intézményévé és társadalmi önállóságának egyik biztosítékává** vált, a XVIII. század elejére fokozatosan került felszámolásra. Az új évszázad már nem a korábbi végvári katonaság továbbélését, hanem a birodalmi haderő részévé váló állandó magyarországi hadsereg kialakulásának és fejlődésének útját egyengette. A továbbfejlődést – a katonai igazságszolgáltatás terén is – az állandó hadsereg előzményeinek főbb jellemvonásait magán hordozó német modell képviselte. A soltészbíróságokból a XVII. században kialakuló új, úgynevezett **auditorbíróságok** ugyanis már **az állandó hadseregek katonai igazságszolgáltató fórumainak igazi előképei voltak**.²⁸ Mindezek ellenére sem állítható, hogy a magyar katonai igazságszolgáltatás XVI-XVII. századi fejlődése zsákutcát jelentett volna. A török elleni végvári hadviselésnek, a magyar, illetve délvidéki korábbi gyakorlatnak, a társadalmi lehetőségeknek és igényeknek, valamint a helyi sajátosságoknak a hadi bírászkodás ezen formája többé-kevésbé tökéletesen megfelelt. A további fejlődést képviselő német katonai ítélőszékek sem tudtak nagyobb fegyelmet teremteni a birodalmi csapatok soraiban. A gyakori túlkapások ugyanis az állandó háborús állapotok törvényszerű következményei vol-

27 MOL.P.287. Forgách család gácsi ágának iratai. Jelzetes iratok. Series II. Fasc.HH. fol. 280-282.

28 *Hülle, Werner*: Das Auditorat in Brandenburg-Preussen. Ein rechtshistorischer Beitrag zur Geschichte seines Heereswesens mit einem Exkurs über Österreich. Göttingen, 1971. (Göttinger Rechtswissenschaftliche Studien 83.)

tak, miként arra az 1569. évi pozsonyi diétán *Miksa király* is felhívta a magyar rendek figyelmét²⁹, kijelentve a katonaság pusztításáról és erőszakoskodásáról, hogy „*bella hoc malum secum adferre consueverunt*”.

29 MOE. V.köt. 240.

Tartalom

Bevezető.....	1
---------------	---

A történelem segédtudományai

Petrik Iván:

Bevezető Nagy Iván heraldikai tanulmány-töredékéhez.....	3
--	---

Nagy Iván:

Czímertan, különösen tekintettel a magyar czímerészet történelmi fejlődésére.....	9
---	---

Közlemények

Németh István:

A kassai követek jelentése az 1572. évi február-áprilisi országgyűlésről (I. rész).....	31
---	----

Reisz T. Csaba:

Egy elveszettnek hitt önéletírás – Lipszky János emlékirata	52
---	----

Előadás

Pálffy Géza:

Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI-XVII. században	79
--	----

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen (IBM) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani. Mellékeljük egy példányban a kinyomtatott anyagot is, ez segít a szerző formai elképzelésének megvalósításában (mit kíván aláhúzni, táblázatba szerkeszteni stb.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, önálló szöveggként a dolgozat végéhez csatolva készüljenek (nem a dolgozatba beleszerkesztve, lap aljára vagy az írás végére tördelve!).
3. A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek eredeti előfordulásának kivételével – római számmal tüntessék fel.
4. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) a 0.5-1.5 íves kéziratokat tekintjük (egy ív kb. 18 gépelt oldal, oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés).
5. A kézirat lapjainak számozása folyamatosan és arab számokkal történjék.
6. Idegen nyelvű forrásokból az idézeteket magyarra fordítva kérjük, és csak olyan esetekben eredeti nyelven, amikor értelmezésük problematikus lehet.
7. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurzíváljuk, összeállítókét és a címet nem!).
8. Recenzió esetében pontos bibliográfiai adatok szükségesek (szerző, szerkesztő, válogató, kiadó, megjelenés helye, éve, száma, sorozat, terjedelem is), idegen nyelvű kiadvány esetén a cím magyar fordítása is. A recenzió max. 5 kéziratoldali terjedelmű legyen.